

ALEKSANDER KIKLEWICZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

STRUKTURY PROPOZYCJONALNO-SEMANTYCZNE W BUŁGARSKICH, POLSKICH I ROSYJSKICH ZDANIACH UFUNDOWANYCH NA PREDYKATACH W FORMIE *VERBA COGITANDI* I *VERBA SENTIENDI*¹

Propositional-semantic structures in Bulgarian, Polish and Russian sentences based on predicates in the form of *verba cogitandi* and *verba sentiendi*

WYRAZY KLUCZOWE: składnia semantyczna, składnia eksplikacyjna, struktura propozycjonalno-semantyczna, rachunek predykatów, języki słowiańskie

KEYWORDS: semantic syntax, explicative syntax, propositional-semantic structure, predicate calculus, Slavonic Languages

ABSTRACT: The author presents the results of the analysis of Bulgarian, Polish and Russian sentences based on mental and emotive verbs. These sentences are described in terms of propositional-semantic structures implemented in grammatical forms. The main focus is on the types of profiling in the mind of mental reflection and emotional experience as the areas of reference for the verbal sentences. The author analyzes two classes of verbs in terms of the functionality of the various types of propositions, and takes into account the specificities of each of the studied Slavic languages.

1. Wstęp

Badanie zależności, jakie zachodzą między cechami semantycznymi czasowników (a mianowicie należących do dwóch klas: *verba cogitandi* i *verba sentiendi*) a spełnianymi przez nie wzorcami składniowymi, zakłada konieczność wyeksponowania – na pierwszym etapie badania – struktur pojęciowych, które stanowią punkt

¹ Prezentowany artykuł zostały napisany w ramach realizacji projektu naukowo-badawczego „Właściwości składniowe czasowników jako baza ich zintegrowanego opisu leksykograficznego (w perspektywie konfrontacji polsko-bułgarsko-rosyjskiej)” realizowanego w ramach programu Narodowe Centrum Nauki (nr grantu: 2013/11/B/HS2/03116). W realizacji projektu, poza autorem artykułu, brały udział także M. Korytkowska, J. Mazurkiewicz-Sułkowska i A. Zatorska, które opracowały wykorzystany w artykule materiał źródłowy w języku bułgarskim i polskim.

wyjściowy procesów derywacyjnych (generatywnych) w zakresie składni, znajdują też swój wyraz w tzw. reprezentacjach syntaktycznych (więcej o tym pojęciu zob. Hardy/Messenger/Maylor 2017; Mikulová 2011; Scheepers/Raffray/Myachykov 2017). Innymi słowy przyjęcie zasady opisu „sens – tekst” wymaga od badacza przeanalizowania w pierwszej kolejności pierwszego członu tej sekwencji². Badanie nawiązujące do modelu składni eksplikacyjnej (zob. o tym: Kiklewicz/Korytkowska 2013) zostało zrealizowane na materiale źródłowym, pochodzącym z trzech współczesnych języków słowiańskich, reprezentujących trzy grupy: południowosłowiańską (bułgarski), zachodniosłowiańską (polski) i wschodniosłowiańską (rosyjski). Za obiekt badania posłużyły zdania czasownikowe (z czasownikiem mentalnym lub emotywnym w pozycji orzeczenia) ekscerpowane głównie z dostępnych w Internecie korpusów językowych, a także z innych źródeł (prasy, literatury artystycznej, tekstów specjalistycznych, tekstów internetowych i in.). Zbadany korpus składa się z 828 zdań z czasownikiem mentalnym (257 w języku bułgarskim, 249 w języku polskim i 325 w języku rosyjskim) oraz 889 zdań z czasownikiem emotywnym (280 w języku bułgarskim, 298 w języku polskim i 311 w języku rosyjskim).

Hipoteza badawcza polega na założeniu, że istnieje korelacja między ogólnym znaczeniem klasy leksykalno-semantycznej a implikacją treści, które regularnie towarzyszą jednostkom w procesie ich realizacji składniowej (czyli w aspekcie syntagmatycznym). Dlatego zakłada się, że jednostki należące do tej samej klasy implikują ten sam typ struktury propozycjonalno-semantycznej. Przy tym możliwa jest pewna dywersyfikacja w tym zakresie – z uwagi na fakt, że każda klasa leksykalno-semantyczna występuje w pewnych odmianach, co powinno rzutować na charakter dystrybucji składniowej czasowników.

2. Problem i metodologia

Podstawę metodologiczną badania stanowi składnia eksplikacyjna – koncepcja naukowa, opracowana przez S. Karolaka i jego zwolenników w latach 80. i 90. ubiegłego stulecia i pierwszej dekadzie XXI w. (Karolak 1984; 2001; 2002; 2008; Kiklewicz 2004; 2009; 2015; 2017; Korytkowska 1992; Korytkowska/Małdziejewa 2002; Korytkowska/Mazurkiewicz-Sułkowska 2014; Papierz 2013 i in.). Zgodnie z tą koncepcją struktury zdaniowe („powierzchniowe”) są ufundowane na podstawowych strukturach semantycznych („głębokich”), spośród których główne miejsce zajmuje składnik propozycjonalno-semantyczny – konfiguracja predykatu wraz z implikowanymi przez niego pozycjami argumentowymi. Podejście to pozwala na ustalenie rejestru występujących w danym języku struktur propozycjonalno-

² Taka zasada jest stosowana w większości współczesnych koncepcji gramatyki funkcjonalnej, np. zob. Mustajoki 2006, 40 i n.

-semantycznych, w których centralną pozycję zajmuje predykat (czasownikowy albo wyrażany w innej formie gramatycznej), a także rejestru zgramatyzalizowanych form realizacji tych struktur.

Wkład Karolaka polega na syntezie z jednej strony semantyki logicznej, z drugiej zaś dystrybucjonizmu: opis lingwistyczny, w jego przekonaniu, powinien sprowadzać się do pokazania tego, jak kombinatoryka jednostki odzwierciedla jej znaczenie, a w szczególności jak poszczególne pozycje składniowe odzwierciedlają składniki semantyczne, zakodowane w treści znaku (w językoznawstwie słowiańskim idea ta rozpowszechniła się w latach 60. i 70. XX w. za sprawą teorii „sens – tekst”, zob. Mielczuk 2013). Karolak zatem uznawał cechy struktur eksplikacyjnych predykatów (a mianowicie pewne aspekty struktur powierzchniowych) za refleksy ich właściwości semantycznych. Rozumiejąc składnię semantyczną jako reprezentację struktury pojęciowej jednostek predykatywnych, na których są ufundowane konstrukcje zdaniowe (zob. Karolak 1999, 629), Karolak uważał, że pozycje jednostek w strukturach syntagmatycznych stanowią odzwierciedlenie ich predyspozycji semantycznych. Większość jednostek leksykalnych, zdaniem badacza, ma charakter synkategoremacyjny, tzn. zależny od współtworzonych z innymi jednostkami struktur pojęciowych. Ta niepełność semantyczna przy opisie jednostki wymaga uwzględnienia kolokacji, przewidywanych w systemie języka. Ustalanie zbiorów struktur zdaniowych, dopuszczalnych dla każdej jednostki predykatywnej, wiąże się z koniecznością brania pod uwagę jej zdolności do powierzchniowej, czyli formalno-gramatycznej, reprezentacji struktur propozycjonalno-semantycznych.

Realizując określone wyżej zadanie badawcze, wychodzę z postulatem o pierwszeństwie obligatoryjnych cech struktur semantycznych czasowników mentalnych i sentymentalnych. Postulat ten z kolei opiera się na składni eksplikacyjnej jako modelu kompleksowej (semantycznej i formalno-gramatycznej) analizy konstrukcji zdaniowych. Badania tego rodzaju nie polegają na „korpuskularnej” analizie składników semantycznych poszczególnych jednostek leksykalnych (jak to wygląda przy zastosowaniu semantyki składnikowej³) – składniki te można interpretować z punktu widzenia pojęciowej (czy też mentalnej) kategoryzacji czynności, stanów, procesów i relacji w umyśle, lecz dotyczą ich (czasowników) cech obligatoryjnych (wymaganych, implikowanych, konotowanych) w perspektywie zdaniowej (czyli realizacyjnej). Obiektem analizy propozycjonalno-semantycznej opisu są obecne w parafrazach konstrukcji składniowych, obligatoryjnie implikowane pozycje argumentowe, uwarunkowane przynależnością czasownika do klasy leksykalnej, jego charakterystyką subgrupową (np. taką jak stanowić vs zdarzeniowość) lub jego wyspecyfikowanym znaczeniem leksykalnym.

Wszystkie odnotowane w zebranych materiale typy konstrukcji syntaktycznych zgodnie z założeniami składni eksplikacyjnej są traktowane jako ufundowane

³ Analizy czasowników epistemicznych zgodnie z tym modelem dokonała np. M. Danielewiczowa (2002).

na walencji predykatu (czasownika w pozycji orzeczenia). Implikacje dystrybucyjne, tzn. dotyczące postaci towarzyszących komplementów, mają jednak różnorodny charakter zarówno w aspekcie treści, jak i w aspekcie formy konstrukcji składniowej. W pierwszym przypadku chodzi o liczbę i status (przedmiotowy lub sentencjonalny) towarzyszących pojęć, tworzących wraz ze znaczeniem predykatu złożone pojęcie. W drugim – o dopuszczalne przy danym predykatie gramatyczne formy realizacji komplementów. Przedmiotem danego artykułu, jak już zaznaczono, będzie pierwsza część tego zadania.

Składnia eksplikacyjna jak dotychczas przeważnie zajmowała się rejestracją dysponowanych przez języki narodowe środków manifestacji poszczególnych treści argumentowych. Wciąż aktualna pozostaje kwestia uwarunkowania zarówno organizacji treści, jak i jej reprezentacji gramatycznej w zależności od przynależności czasowników do różnych klas paradygmatycznych. Porównanie czasowników mentalnych i emotywnych pod tym względem powinno stać się punktem odniesienia do kolejnych badań w tym zakresie, zasadniczo uzupełnić już zdobyte doświadczenia lingwistyczne na temat relacji między semantyką a składnią.

3. Materiał źródłowy

Klasa semantyczna czasowników mentalnych nie jest jednorodna. Na przykład w wydany pod redakcją L. G. Babienko słowniku *Rosyjskie zdania czasownikowe* (2002) wyodrębniono dziesięć typów predykatów czasownikowych, należących do grupy semantycznej „działalność intelektualna”. Każdy typ jest ufundowany na określonej funkcji umysłu, a mianowicie takiej jak: 1) postrzeganie; 2) rozumienie; 3) poznanie; 4) myślenie; 5) porównanie; 6) wybór; 7) decyzja, postanowienie; 8) przypuszczenie/wyobrażenie; 9) określenie; 10) sprawdzanie. Z powyższego w sposób naturalny wynika, że ta różnorodność semantyczna (w zakresie paradygmatyki) w większym lub mniejszym stopniu objawia się w sferze syntaktycznej łączliwości czasowników (czyli w zakresie syntagmatyki). Konkretnie rzecz ujmując, na poziomie struktur propozycjonalnych znajduje to wyraz w kilku typach upojęciowienia sytuacji ufundowanej na czynności, stanie lub procesie mentalnym. Większość tych typów powtarza się w obrębie badanych języków i prawdopodobnie ma charakter uniwersalny, w każdym razie w obszarze języków indoeuropejskich. Niżej jest przytoczony wykaz wszystkich wyodrębnionych struktur propozycjonalnych z *verbum cogitandi* w pozycji predykatu konstytuującego wraz z przykładami zdań pochodzących z trzech korpusów językowych.

P (x, q)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (1) Учениците изучават (това), как правилно да се грижат за пчелите.
- (2) Наумих си (това), че ще ти помогнат.
- (3) Вече тогава се ориентирах (в това), че бих рекорда.
- (4) Повярвах (в това), че мога всичко.
- (5) Той веднага съобрази (за това), че ще спечели.

JĘZYK POLSKI

- (6) Klient kancelarii prawnej przemyślał to, że wiele zaniedbał w swoim życiu.
- (7) Sędzia przewiduje, że podsądni przysporzą kłopotów.
- (8) Adam wspominał, że podczas wyjazdu na Bali było pięknie.
- (9) Inspektor zanegował, po co ktoś wykonał te czynności.
- (10) Dopuszczam, że Wałęsie uda się jeszcze i ten manewr.

JĘZYK ROSYJSKI

- (11) Теперь я вижу, что погибель моя неминуема!
- (12) Маша знает, что делать.
- (13) Он осмысливает все, что происходит в стране и в мире.
- (14) Человек осознает, что его участие в революции ничего не значит.
- (15) Меня как осенило, что не убийца, а убитый виноват.

P (x, q, r)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (16) Всички асоциират това, което стана в Мосул, с това, което стана в Сирия.
- (17) Заколебах се дали да отида на море или да остана вкъщи.
- (18) Категоризирах прагматизма като пълнокръвна метафизическа система.
- (19) Колебая се дали да отида на почивка или да остана вкъщи.
- (20) Това, което твърдят учените, професорът противополога на това, което говори Борянов.

JĘZYK POLSKI

- (21) Rzecznik dointerpretował postępowanie rządu tak, że jest ono korzystne dla kraju.
- (22) To, co ustalił, uczony konkludował tak, że problem jest nierozwiązalny.
- (23) Anna pomyliła to, że mama męża mówiła dziwne rzeczy, z tym, że teściowa jej nienawidzi.

- (24) Ekspert przeciwstawił to, że dzieło sztuki jest cenne temu, że znawcy określili je jako bezwartościowe.
 (25) Z tego, co powiedziała, specjalista wychwycił (to), że potrzebuje fachowej pomocy.

JĘZYK ROSYJSKI

- (26) То, как устроено наше пространственное мышление, он связывает с тем, как мы понимаем мир вокруг нас.
 (27) То, что делегация не приняла участия в заседании, он мотивирует тем, что условия для этого были неприемлемыми.
 (28) То, что мой парень не хочет половых контактов, он обосновывает тем, что он бережет свое здоровье.
 (29) То, как реализуется данный процесс, он противопоставляет тому, как функционируют динамические системы.
 (30) Зейдер различает то, как понимается общий объект гражданского процессуального правоотношения, и то/от того, как понимается специальный объект.

P (p, x, q)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (31) Това, което каза Липунов, доизясни ми (това), че програмата за изчисляване на орбитата е предала неверни данни.
 (32) Това, което се видя, му напомни (за това), че е забравил да купи газ за запалката си.
 (33) Това, което се случи днес, ми обясни това, което тя каза вчера.
 (34) Това, което се случи, припомни на дядото тинейджърските години.
 (35) Това, което се случи днес, разясни ми това, което тя каза вчера.

JĘZYK POLSKI

- (36) To, że korespondował z uczonymi w czasie konfliktu zbrojnego, przekonało Jana, że [nawet w najtrudniejszych czasach] znajdują się ludzie gotowi zajmować się czystą nauką.
 (37) To, co o Iraku napisał dziennikarz militarysta, uprzytomniło miłośnikom Ameryki, do czego służą żołnierze.
 (38) To, że na Misterium Męki Pańskiej na Cytadelę w Poznaniu przybyły ogromne tłumy, uświadomiło obserwatorom, jak bardzo ludzie, [zajęci na co dzień swoimi sprawami], [w przededniu Wielkiej Nocy], łakną głębszego przeżywania tajemnicy.
 (39) To, że zwierzęta były głodne, uzmysłowiło rolnikowi (to), że zaniedbał obowiązki.
 (40) To, jak potoczyły się losy tego człowieka, wyjaśnia/wyjaśniło nam, że nie wolno żyć tylko dla siebie.

JEZYK ROSYJSKI

- (41) То, что произошло в Мадриде, напомнило нам о том, что сегодня жертвой террористического нападения может стать любая страна и по существу любой человек на земле.
- (42) То, что процесс передачи возбуждения от одного иона эрбия другому относительно медленный, объясняет нам слабую эффективность возбуждения эрбия.
- (43) То, что мы прочитали документацию, прояснило нам, как происходил процесс.
- (44) То, что написано в документе, раскрывает нам его мотивы.
- (45) То что происходит сегодня, убеждает нас, что и сейчас монастыри – это островки цивилизации духовной и социальной.

P(x, y, q)

JEZYK BUŁGARSKI

- (46) Разузнах от познатите, къде продават евтини билети.
- (47) Вярвам на Ана, че не ме излъга.
- (48) Научих от Иван (за това), че утре ще имаме хубав концерт.
- (49) [Тогава] понаучих от Иван (това), че с такива хора трябва да внимавам много.

JEZYK POLSKI

- (50) Julian dowiaduje się od Bolka, dlaczego on sam się bronił.
- (51) Anna dowiedziała się od siostry (o tym), że kobieta ma na imię Karin.
- (52) [Tamtego dnia] Ustinov dowiaduje się od ambasadora USA (o tym), że Rosjanie szykują tajną operację.
- (53) Anna wierzy mężowi, jak/gdy/kiedy mówi o swoich sukcesach.
- (54) Młody działacz partyjny wierzy starszym we wszystko, co mówią.

JEZYK ROSYJSKI

- (55) Мы верим Устинову, что «Курск» погиб от столкновения с подводной лодкой.
- (56) Она у соседей вызнала, что он вдовец
- (57) Он проведаль у женщины, что на хуторе есть еще один двор.
- (58) Гриша разузнал у соседки, что она обожает пить чай.
- (59) Нечаянно узнает она от инвалида, служившего в одном полку с Евгением, что любовник ее давно женат на богатой дворянке.

$P(x, q, t)$

JĘZYK BUŁGARSKI: brak

JĘZYK POLSKI

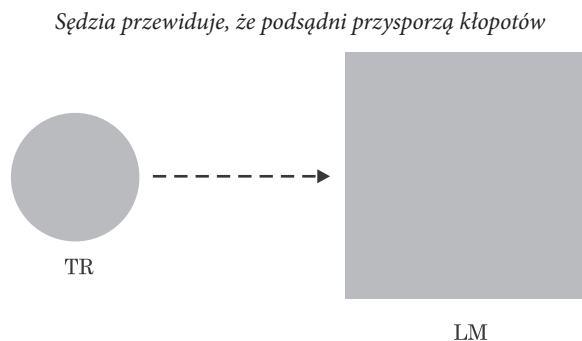
- (60) Anna całą noc przedumała, jak będzie wyglądała jej przyszłość.
 (61) Kilka godzin przemarzyła, dokąd to pojedzie, [gdy będzie dorosła].
 (62) Całe rekolekcje kleryk przemedytował, jak będzie wyglądała jego przyszłość, jakie ma powołanie.

JĘZYK ROSYJSKI

- (63) Он всю ночь продумал, как вести себя после похорон.
 (64) Он всю ночь промедитировал над тем, как устроено мироздание.
 (65) Он всю ночь промечтал о том, что его ждет.

Jak widzimy, w materiale językowym realizują się cztery typy struktur propozycjonalnych (piąty typ można potraktować jako pewną modyfikację pierwszego). Typ $P(x, q)$ oznacza językowe profilowanie czynności, stanu, procesu mentalnego jako relacji dwóch elementów, a mianowicie intencjonalnie ukierunkowanej od x do q . Struktura ta oznacza, że aktywny podmiot przeżywa pewien stan, dokonuje pewnych operacji myślowych, którego/których przedmiotem jest pewien stan rzeczy. Znajduje to wyraz w notacji struktury propozycjonalnej, gdzie P jest predykatem, x – argumentem przedmiotowym (experiercerem), a q – argumentem propozycjonalnym (przedmiotem refleksji). Fakt, że drugi argument przy predykcji mentalnym ma charakter propozycjonalny, ma znaczenie kluczowe, gdyż wskazuje na przynależność czasowników mentalnych do klasy predykatów drugiego (czy też wyższego) rzędu, tzn. takich, które wymagają obecności zależnych od nich propozycji. Odzwierciedla to specyficzną intencjonalność sfery stanów i czynności mentalnych, pozwalając oddzielić je np. od czynności fizycznych, których kategoryzacja realizuje się według innego modelu: $P(x, y)$ lub $P(x, y, z)$, czyli z udziałem co najmniej dwóch argumentów przedmiotowych. Stany i czynności mentalne nie stanowią relacji między osobą a rzeczą – intencjonalne (w duchu fenomenologii) nastawienie podmiotu dotyczy stanów rzeczy (zdarzeń, sytuacji, sekwencji zdarzeń itd.). Znalazło to wyraz w niektórych dotychczasowych opracowaniach leksyko-graficznych, m.in. w *Słowniku syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* pod redakcją K. Polańskiego (1980–1992) oraz w *Praktycznym słowniku łączliwości składniowej czasowników polskich* S. Mędaka (2005), choć inne stanowisko zajmują badacze moskiewskiej grupy badawczej, prowadzonej przez J. D. Apresjana.

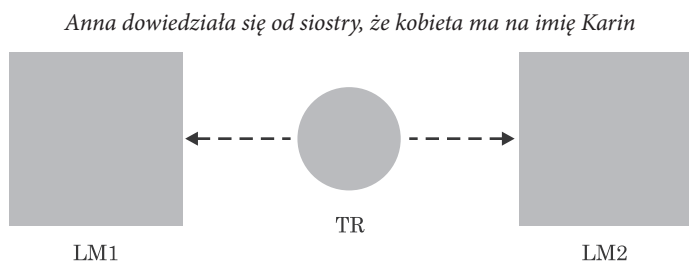
Wykorzystując pojęcia trajektora i landmarka z gramatyki kognitywnej (zob. Langacker 2008), sytuacje tego typu można przedstawić jak w schemacie 1.

Sytuacja czynności mentalnej/stanu mentalnego, w zasadzie, ma charakter społeczny, tzn. nie przewiduje innych osób – chodzi o procesy refleksyjne w umyśle człowieka⁴. Jednakże istnieją sytuacje, w których inni przyczyniają się do tego, że ktoś wie. Na przykład podmiot może zdobyć wiedzę dzięki zwracaniu się do innych osób. W znaczeniu takich wyrazów istnieje także element komunikacji, wymiany słownej. Tak jest np. w zdaniu:

(66) Anna dowiedziała się od siostry (o tym), że kobieta ma na imię Karin.

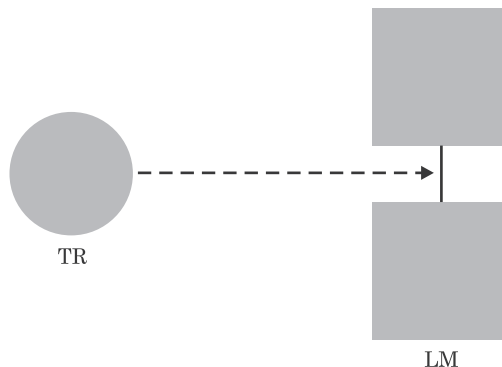
Czasownik *dowiadawać się/dowiedzieć się* wskazuje na posiadanie wiedzy zdobytej w trakcie rozmowy, wymiany zdań. Inny polski czasownik: *wywiadywać się/wy-wiedzieć się* eksponuje experiencera jako aktywnie działający podmiot w sytuacji komunikacyjnej, na co też wskazuje definicja tego wyrazu w słowniku: ‘wypytyjąc się zbierać/zebrać informacje, dowiadawać się/dowiedzieć się czegoś’. Taki charakter mają np. rosyjskie czasowniki *вызнавать/вызнать, проведывать/проведать, разузнавать/разузнать*, a także ich bułgarski odpowiednik: *разузнавам/разузна-ная* (zob. schemat 2).

⁴ W związku z tym można przywołać aforyzm: „Gdy mówimy, jesteśmy wśród innych ludzi, a gdy myślimy, jesteśmy w samotności”.

Trzeci typ propozycjonalny, czyli $P(x, q, r)$, rzutuje na sytuację, w której przedmiotem refleksji są dwa stany rzeczy. Realizujące tę strukturę semantyczną zdania są ufundowane na predykatkach porównywania, zestawienia, przeciwstawienia, utożsamienia, konkludowania itp. Sytuacje tego rodzaju można przestawić jak w schemacie 3.

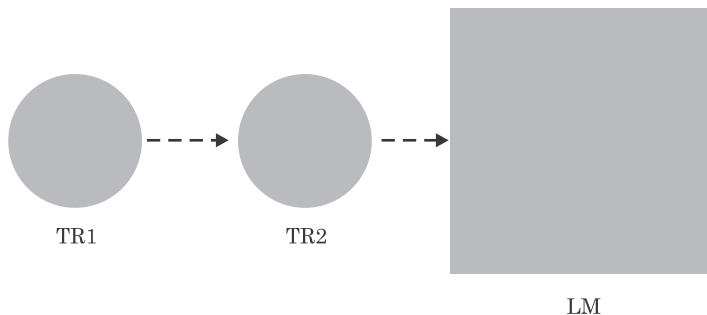
Z tego co pan powiedział, wnioskuję, że jest pan chory psychicznie

Schemat 3

Czwarty typ propozycjonalny także ma charakter trzymiejscowy: $P(p, x, q)$. Experiencer znajduje się tu na drugim miejscu, co oznacza, że jego refleksja została uwarunkowana przez inne stany rzeczy. W tym przypadku experiencer nie jest źródłem czy inicjatorem czynności mentalnej/ stanu mentalnego, która/który ma charakter reaktywny, wywołany przez inne zajścia. Widać to w schemacie 4.

To, że zwierzęta były głodne, uzmysłowiło rolnikowi, że zaniedbał obowiązków

Schemat 4

Podobnie jak w przypadku czasowników mentalnych, w obrębie klasy czasowników emotywnych istnieje kilka podklas semantycznych, przedstawiających stany i czynności ematywne na różne sposoby: uczucia, afekty, nastroje, namiętności,

сентименты и ин. Są one m.in. obiektem badań psychologicznych. W monografii L. M. Wasiliewa (1981, 43 i n.) spośród dziesięciu klas czasowników rosyjskich wyróżniono nazwy 1) uczuć/wrażeń (*глаголы ощущения*); 2) stanów emocjonalnych (*глаголы эмоционального состояния*); 3) stosunków emocjonalnych (*глаголы эмоционального отношения*) oraz 4) przeżyć emocjonalnych (*глаголы эмоционального переживания*). Każda z wymienionych klas została podzielona na kolejne podklasy oraz szczegółowo opisana ze względu na cechy semantyczne i syntaktyczne.

Z lingwistycznego punktu widzenia istotny jest podział czasowników na klasy w zależności od tego, jaki rodzaj sytuacji reprezentuje pojęcie leksykalne, innymi słowy – jaki charakter mają wymogi tego pojęcia co do pojęć towarzyszących, tak aby zostało ono spełnione. Z materiału źródłowego wynika, że bułgarskie, polskie i rosyjskie czasowniki emotywnie reprezentują kilka struktur proпозициональных, które przytaczam niżej wraz z ilustracjami z każdego języka.

P (*x*, *q*)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (67) Структурата на новото правителство малко ме безпокои.
- (68) Много ме измъчва това, че някога съм била болна психически.
- (69) Опасявам се (от това), че няма да успеем.
- (70) Потревожи ме (това), че друг обичаш, че имаш някой друг в ума си.
- (71) Разядоса го това, че жена му пак изневери.

JĘZYK POLSKI

- (72) Wacek bał się (tego), że na Podhalu Niemcy go zamkną.
- (73) Annę bolało (to), że musiała żyć w tej rzeczywistości.
- (74) Mały pacjent [straszenie] się przejął, gdy mama oddaliła się od niego.
- (75) To, że Marta dostała pracę w barze szybkiej obsługi, bardzo ją sfrustrowało.
- (76) Antoni uspokoił się, że nie jest śledzony.

JĘZYK ROSYJSKI

- (77) А меня лично больше бесит то, что половина анархистов не знает, что это такое.
- (78) А злился он потому, что говорили все сразу.
- (79) Чиновники обеспокоились тем, что страну покидают талантливые спортсмены.
- (80) Человек впервые почувствовал, что в жизни есть бескорыстная любовь.
- (81) Лева расчувствовалась оттого, что нашел, наконец, собеседника.

P (*x*, *q*, *r*)

JĘZYK BUŁGARSKI: BRAK

JĘZYK POLSKI

- (82) To, jak się wypowiadał mówca, odstręczało wszystkich od dalszego jego słuchania.
 (83) Agata zraziła się do tego, aby zostać astronomem tym, że badania są żmudne i nie dają rezultatów.
 (84) Izabela zraziła się do tego, żeby umieścić synka w śląskim szpitalu z powodu jednego lekarza.
 (85) Sposób wypowiedzi mówcy odstręczał wszystkich od tego, żeby dalej go słuchać.
 (86) Specyficzny smak tego mięsa odstręcza wiele osób od jego spożywania.

JĘZYK ROSYJSKI: BRAK

P (*p*, *x*, *q*)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (87) Българската история изкуши англичанин да напише роман на кирилица.
 (88) Тя го изкуши с възможностите си.
 (89) Това, как се държиш, отблъсква ме от такива хора, като теб.
 (90) Ровенето в чужди кошници отблъсква ме от хората, които го вършат.
 (91) Иван със своите думи отблъсква ме от такива хора, като него.

JĘZYK POLSKI

- (92) To, jak przedsiębiorca traktował pracowników, pozrażało wspólników do tego, żeby z nim współpracować.
 (93) To, jak przedsiębiorca traktował pracowników, pozrażało wszystkich do współpracy z nim.
 (94) To, że Paula spóźniała się na spotkania, pozrażało znajomych do jej zapraszania.
 (95) Traktowanie bliskich przez Adama pozrażało wielu do tego, żeby go bliżej poznać.
 (96) Obfite opady deszczu pozrażały turystów do wyjazdów w tamte strony.

JĘZYK ROSYJSKI

- (97) Автолюбителей от тюнинга отпугивает то, что машину потом не примут на фирменном сервисе.
 (98) Руины покинутых городов отпугивают даже прекрасно оснащенные экспедиции тем, что надо иметь дело с большим количеством нанесенного песка.

- (99) То, что он мебельщик, поэтессу как раз не отпугивает.
(100) Всех мужчин отпугивало, что она видит в них лишь потенциальных отцов.
(101) Многих автолюбителей от тюнинга отпугивает сложность системы.

P(x, y, q)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (102) Зарамих се пред тези хора, че ги излъгах.
(103) Посрамувах се (малко) пред тези хора, че бях слаб и малодушен.
(104) Срамувам се пред тези хора, че бях слаб и малодушен.
(105) Срамя се пред тези хора, че ги излъгах.
(106) Срамя се пред хората за подобни нарушения.

JĘZYK POLSKI

- (107) Mama gniewała się na nas (o to), że jeszcze nie śpimy.
(108) Mój znajomy obraża się na mnie za to (z powodu tego), że powiedziałam o nim prawdę.
(109) Babcia pogniewała się na nas (o to), że nie odwiedziliśmy jej na imieniny.
(110) Niektórzy nam współczuli (tego), że sobie nie poradzimy.
(111) Mały żebrak zawstydził się przed rówieśnikami (tego), że prosi o datki.

JĘZYK ROSYJSKI

- (112) Николай позавидовал мне, что у меня есть такой друг.
(113) Она посочувствовал мне, что я – дрессировщик.
(114) Он постыдился того, что над ним посмеются.
(115) И явно сочувствовала Никулину, когда жена вlepляла ему звонкую пощечину.
(116) Он как бы стыдился того, что молод еще и крепок.

P(x, y)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (117) Влюбих се в един невероятен мъж.
(118) Залюбих едно момиче.
(119) [От този миг] заобичах Питър [от все сърце].
(120) Обикнах го.
(121) Обичам Иван.

JĘZYK POLSKI

- (122) Paweł kocha Ewelinę.
 (123) Adam [przez cały pierwszy rok na uniwerku] podkochiwał się w jednej Małgosi.
 (124) Ala podoba się Jankowi.
 (125) Jarek rozmiłował się w przyrodniej siostrze kolegi.
 (126) Wszyscy chłopcy z klasy zadurzyli się w nauczycielce [od angielskiego].

JĘZYK ROSYJSKI

- (127) Он любит невесту брата.
 (128) Он охладел к Бэле, прежде любимой.
 (129) Мне понравился Иван.
 (130) Виктория разлюбит богача из Монако.
 (131) Мне разонравился Иван.

P(x, y, z)

JĘZYK BUŁGARSKI

- (132) Той ме заревнува от съседа ни.
 (133) 8-годишната ни дъщеря заревнува ни от бебето.
 (134) Той ме поревнува [малко] от съседа ни [и се успокои].
 (135) 8-годишната ни дъщеря поревнува ни [малко] от бебето [а после и мина].
 (136) Ана ревнува мъжа си от сестра си.

JĘZYK POLSKI, ROSYJSKI: BRAK

Wstępna analiza materiału językowego wykazuje, że silne podobieństwa występują, z jednej strony między badanymi klasami czasowników, z drugiej zaś – między trzema językami. Rejestr struktur propozycjonalno-semantycznych nie jest szeroki, ale są tu struktury dwu- i trzyargumentowe, w których *verba cogitandi* i *verba sentiendi* funkcjonują jako predykaty pierwszego lub drugiego rzędu. Analiza kwantytatywna oraz interpretacja struktur propozycjonalnych pod względem ich funkcjonalności w systemie trzech języków zostanie zaprezentowana w kolejnej części artykułu.

4. Analiza materiału źródłowego i interpretacja danych

Samo wymienienie poświadczonych w materiale językowym struktur propozycjonalnych jeszcze nie mówi o tym, w jaki sposób są one przyporządkowane badanym klasom leksykalno-semantycznym, czy mają charakter regularny, czy marginalny.

Informację na ten temat powinna dostarczyć analiza kwantytatywna, a mianowicie ustalenie liczby czasowników mentalnych i emotywnych, reprezentujących każdy typ struktury propozycjonalno-semantycznej. Najpierw przedstawię i omówię dane dotyczące *verba cogitandi*.

Tabela 1. Język bułgarski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	203	212	79,0%	82,5%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	9		3,5%	
3.	$P(x, q, r)$ [diateza podstawowa]	34	34	13,2%	13,2%
4.	$P(x, q, r)$ [diateza pochodna]	0		0%	
5.	$P(p, x, q)$	7	2,7%		
6.	$P(x, y, q)$	4	1,6%		
7.	$P(x, q, t)$	0	0%		
Razem		257	100%		

Tabela 2. Język polski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	174	190	70,2%	76,7%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	17		6,5%	
3.	$P(x, q, r)$ [diateza podstawowa]	43	48	17,3%	19,3%
4.	$P(x, q, r)$ [diateza pochodna]	5		2,0%	
5.	$P(p, x, q)$	5	2,0%		
6.	$P(x, y, q)$	2	0,8%		
7.	$P(x, q, t)$	3	1,2%		
Razem		249	100%		

Tabela 3. Język rosyjski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	219	273	67,4%	84%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	54		16,6%	
3.	$P(x, q, r)$ [diateza podstawowa]	36	37	11,1%	11,4%
4.	$P(x, q, r)$ [diateza pochodna]	1		0,3%	
5.	$P(p, x, q)$	7	2,2%		
6.	$P(x, y, q)$	5	1,5%		
7.	$P(x, q, t)$	3	0,9%		
Razem		325	100%		

Tabela 4. Dane sumaryczne z trzech języków

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	592	674	71,5%	81,4%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	82		9,9%	
3.	$P(x, q, r)$ [diateza podstawowa]	113	119	13,6%	14,4%
4.	$P(x, q, r)$ [diateza pochodna]	6		0,7%	
5.	$P(p, x, q)$	18		2,2%	
6.	$P(x, y, q)$	11		1,3%	
7.	$P(x, q, t)$	6		0,7%	
	Razem	828		100%	

Przytoczone w tabelach (1–4) dane wykazują dużą niejednorodność struktur propozycjonalnych pod względem regularności ich reprezentacji w systemie badanych języków. Przede wszystkim wyróżnia się struktura propozycjonalna $P(x, q)$, która zdecydowanie dominuje w bułgarskim (82,7% czasowników), polskim (76,7% czasowników) i rosyjskim (84% czasowników). Tak silna dominacja jednej struktury propozycjonalnej świadczy o ogólnym, ukierunkowanym wyprofilowaniu klasy czasowników mentalnych pod względem ich łączliwości syntaktycznej. Typ propozycjonalny $P(x, q)$ wskazuje na typ sytuacyjny, w którym refleksja mentalna experiencera x dotyczy stanu rzeczy lub zdarzenia q , z tym że ten drugi argument propozycjonalny może zostać wyrażony w bardziej lub mniej zupełny, izosemiczny sposób ($S, NV, Inf, Ger, N, \emptyset$).

Na prototypowy charakter struktury propozycjonalnej $P(x, q)$ wskazuje też informacja lingwistyczna na temat funkcjonowania czasowników mentalnych w działalności językowej, czyli w mowie. Według danych „Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej” (Kurcz/Lewicki/Sambor i in. 1990) do pięciu najczęściej używanych polskich czasowników mentalnych należą⁵: *wiedzieć* – 977; *myśleć* – 386; *znać* – 181; *pamiętać* – 175; *uważać* – 171. W przypadku języka rosyjskiego te dane wyglądają następująco: *знать* – 2192; *думать* – 1094; *казаться* – 768; *понимать* – 734; *считать* – 401 (Zasorina 1980). Jak widzimy, te czasowniki przeważnie się powtarzają i wszystkie realizują pierwszy typ propozycjonalny: $P(x, q)$.

Drugie miejsce pod względem regularności realizacji w trzech badanych językach przysługuje typowi propozycjonalnemu $P(x, q, r)$. Najczęściej w ten sposób są werbalizowane czynności porównywania stanów rzeczy. W języku bułgarskim na tę strukturę propozycjonalną przypada 13,3% czasowników, w języku polskim najwięcej, bo 19,3% czasowników, zaś w języku rosyjskim – 11,4% czasowników.

Pozostałe struktury propozycjonalne mają charakter wręcz sporadyczny – są reprezentowane przez kilka jednostek.

⁵ Liczba oznacza częstość ogólną.

W podobny sposób opracowano trzy korpusy zawierające zdania z czasownikiem emotywnych. Tabele (5–8) zawierają informację ilościową o poświadczonych w tym materiale typach propozycjonalnych oraz liczbie wyrazów, które implikują każdy typ propozycji.

Tabela 5. Język bułgarski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	153	259	54,6%	92,5%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	106		37,9%	
3.	$P(x, y, q)$	8		2,9%	
4.	$P(x, q, r)$	0		0%	
5.	$P(p, x, q)$	2		0,7%	
6.	$P(x, q, t)$	0		0%	
7.	$P(x, y)$ [diateza podstawowa]	7	8	2,5%	2,9%
8.	$P(x, y)$ [diateza pochodna]	1		0,4%	
9.	$P(x, y, z)$	3		1,1%	
Razem		280		100%	

Tabela 6. Język polski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	153	276	51,3%	92,6%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	123		41,3%	
3.	$P(x, y, q)$	9		3,0%	
4.	$P(x, q, r)$	2		0,7%	
5.	$P(p, x, q)$	1		0,3%	
6.	$P(x, q, t)$	2		0,7%	
7.	$P(x, y)$ [diateza podstawowa]	6	8	2,0%	2,7%
8.	$P(x, y)$ [diateza pochodna]	2		0,7%	
9.	$P(x, y, z)$	0		0%	
Razem		298		100%	

Tabela 7. Język rosyjski

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników			
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	181	289	58,2%	92,9%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	108		34,7%	
3.	$P(x, y, q)$	12		3,9%	
4.	$P(x, q, r)$	0		0%	
5.	$P(p, x, q)$	1		0,3%	
6.	$P(x, q, t)$	0		0	
7.	$P(x, y)$ [diateza podstawowa]	6	9	1,9%	2,9%
8.	$P(x, y)$ [diateza pochodna]	3		1,0%	
9.	$P(x, y, z)$	0		0%	
Razem		311		100%	

Tabela 8. Dane sumaryczne z trzech języków

Lp.	Schemat eksplikacyjny	Liczba czasowników		
1.	$P(x, q)$ [diateza podstawowa]	487	824	54,8%
2.	$P(x, q)$ [diateza pochodna]	337		37,9%
3.	$P(x, y, q)$	29		3,3%
4.	$P(x, q, r)$	2		0,2%
5.	$P(p, x, q)$	4		0,4%
6.	$P(x, q, t)$	2		0,2%
7.	$P(x, y)$ [diateza podstawowa]	19	25	2,1%
8.	$P(x, y)$ [diateza pochodna]	6		0,7%
9.	$P(x, y, z)$	3		0,3%
Razem		889		100%

W zakresie czasowników emotywnych odnotowano siedem różnych typów struktur propozycjonalnych (zarówno dwuargumentowe, jak i trzyargumentowe), co mówi o pewnej semantycznej różnorodności tej klasy. Z funkcjonalnego punktu widzenia, podobnie jak w przypadku czasowników mentalnych, zdecydowanie dominuje jeden typ: $P(x, q)$. W każdym z badanych języków na tę strukturę propozycjonalną przypada ponad 92% wszystkich czasowników. Inne struktury propozycjonalne są reprezentowane przez kilka, najwyżej kilkanaście jednostek. Te dane oznaczają, że najbardziej typowa sytuacja doznawania uczuć polega, tak jak w przypadku *verba cogitandi*, na dynamicznej relacji experiencera do stanu rzeczy lub zdarzenia będącego przyczyną, bodźcem, faktorem, przedmiotem doznania psychicznego. Rzutuje to na społeczny charakter uczuć, tzn. na brak relacji interpersonalnych.

Wyjątek stanowi struktura propozycjonalna $P(x, y)$, która jest realizowana w badanych językach przez ok. 3% czasowników. W tym przypadku chodzi o relację psychiczną dwóch osób o podłożu erotycznym – por. definicję polskiego rzeczownika *kochać* w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*: ‘darzyć kogoś uczuciem miłości, przywiązania, bardzo lubić kogoś; także: żywić do niespokrewnionej osoby płci odmiennej gorące uczucie połączone zwykle z pożądaniem’. Liczba czasowników reprezentujących tę strukturę propozycjonalną w badanych językach jest prawie ta sama.

5. Wnioski

Z porównania obu klas wynika podobieństwo większości struktur propozycjonalnych, czego należało się spodziewać ze względu na to, że *verba cogitandi* i *verba sentiendi* stanowią formy językowej nominacji zjawisk psychicznych, których

podmiotem są osoby, a przedmiotem – stany rzeczy lub zdarzenia w rzeczywistości fizycznej, społecznej, psychicznej itd. W obu przypadkach dominujący charakter przysługuje typowi $P(x, q)$.

Zachodzą w tym zakresie także różnice. Wspomniany wyżej typ $P(x, q)$ jest nieco regularniej realizowany w zakresie czasowników emotywnych (92,7%) niż w zakresie czasowników mentalnych (81,4%). Typowi propozycjonalnemu $P(x, q, r)$, odwrotnie, jest przyporządkowana większa liczba czasowników mentalnych (119 jednostek, czyli 14,4%) niż emotywnych (2 jednostki, czyli 0,2%).

Jeśli pod względem reprezentacji poszczególnych struktur propozycjonalnych porównać trzy zbadane języki, można stwierdzić, że zachodzi między nimi duże podobieństwo. W każdym języku największy odsetek czasowników mentalnych jest przyporządkowany strukturze $P(x, q)$, choć należy zaznaczyć, że ich udział w języku polskim (76,7%) jest nieco mniejszy niż w pozostałych językach, zwłaszcza w rosyjskim, w którym przypada na nią 84% jednostek. Odwrotnie, język polski wyróżnia się największym udziałem czasowników reprezentujących typ propozycjonalny $P(x, q, r)$, na który w tym korpusie przypada prawie 20% jednostek. W języku rosyjskim ich liczba jest prawie dwukrotnie mniejsza – wynosi 11,4%.

Jeżeli chodzi o brak jakichkolwiek struktur propozycjonalnych, dotyczy to jednej struktury: $P(x, q, t)$, która jest reprezentowana w języku polskim i rosyjskim, ale nie występuje w korpusie bułgarskim.

W zakresie czasowników emotywnych trzy języki wykazują jeszcze większe podobieństwo. Najczęściej jest reprezentowana struktura propozycjonalna $P(x, q)$, na którą przypada ok. 92,7% wszystkich jednostek, przy tym różnice danych w każdym języku są minimalne. Inne struktury propozycjonalne obejmują nieliczne jednostki: ok. 3,3% czasowników reprezentuje typ $P(x, y, q)$, ok. 2,8% – typ $P(x, y)$, a pozostałe są wręcz jednostkowe.

Z teoretycznego punktu widzenia uzyskane rezultaty potwierdzają dialektyczny, dynamiczny charakter zależności między paradygmatycznym a syntagmatycznym aspektem języka. Z jednej strony właściwości syntagmatyczne, dystrybucyjne czasowników są uwarunkowane czy też zaprogramowane w systemie języka, dlatego klasom leksykalno-semantycznym jednostek są przyporządkowane określone typy ich konfiguracji w planie łączliwości zdaniowej, z drugiej zaś – w obrębie każdej klasy istnieje większa lub mniejsza dyferencjacja semantyczna, co powoduje, że występuje pewien zespół (czy też wachlarz) form syntagmatycznej konfiguracji jednostek. Czasowniki reprezentujące struktury propozycjonalne o niskiej częstości realizacji w systemie języka zwykle wykazują podobieństwo do czasowników, które należą do innych klas leksykalno-semantycznych (np. ze znaczeniem procesów mówienia, komunikacji).

Bibliografia

- БАБИЕНКО, L. G. [= Бабенко, Л. Г.] (2002), Русские глагольные предложения. Экспериментальный синтаксический словарь. Москва.
- DANIELEWICZOWA, M. (2002), Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych. Warszawa.
- HARDY, S. M./MESSENGER, K./MAYLOR, E. A. (2017), Aging and syntactic representations: Evidence of preserved syntactic priming and lexical boost. W: *Psychology & Aging*. 32/6, 588–596.
- KAROLAK, S. (1984), Składnia wyrażen predykatywnych. W: Topolińska, Z. (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa.
- KAROLAK, S. (1999), Walencja. W: Polański, K. (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław etc., 629–630.
- KAROLAK, S. (2001), *Od semantyki do gramatyki. Wybór rozpraw*. Warszawa.
- KAROLAK, S. (2002), *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa.
- KAROLAK, S. (2008), *Semantyczna kategoria aspektu*. Warszawa.
- KIKLEWICZ, A. (2004a), *Podstawy składni funkcjonalnej*. Olsztyn.
- KIKLEWICZ, A. (2009), Zum propositionalen Explikationsmodell einer semantischen Kategorie. W: *Kwartalnik Neofilologiczny*. LVI/1, 63–78.
- KIKLEWICZ, A. (2015), Синтаксическая информация в лексикографическом описании слова (на примере ментальных глаголов). W: Камалова, А. (ред.), *Русская лексикография вчера, сегодня, завтра*. Olsztyn, 33–57.
- KIKLEWICZ, A. (2017), Walencja rosyjskich czasowników mentalnych w konstrukcjach diatezy afektywnej. W: *Prace Filologiczne*. LXX, 247–268.
- KIKLEWICZ, A./KORYTKOWSKA, M. (2013), Modelowanie płaszczyzny syntaktycznej a segmentacja hasła słownikowego (na przykładzie języków słowiańskich). W: *Biuletyn PTJ*. LXVIII, 49–68.
- KORYTKOWSKA, M. (1992), *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*. Warszawa [Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 5].
- KORYTKOWSKA, M./MAŁDŻIEWA, W. (2002), *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego*. Toruń.
- KORYTKOWSKA, M./MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, J. (2014), O konfrontatywnym badaniu polskich i bułgarskich czasowników mentalnych. W: *Rocznik Slawistyczny*. LXIII/63, 47–76.
- KURCZ, I./LEWICKI, A./SAMBOR, J. i in. (1990), *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*. T. 1–2. Kraków.
- LANGACKER, R. (2008), *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford.
- MĘDAK, S. (2005), *Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich*. Kraków.
- MIELCZUK, I. A. [= Мельчук, И. А.] (2013), Опыт теории лингвистических моделей „Смысл – текст”. Москва.
- MIKULOVÁ, M. (2011), *Významová reprezentace elipsy*. Praha.
- MUSTAJOKI, A. [= Мустайоки, А.] (2006), *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам*. Москва.
- PAPIERZ, M. (2013), *Podstawowe struktury składniowe współczesnego języka słowackiego*. Kraków.
- POLAŃSKI, K. (red.) (1980–1992), *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. T. I–V. Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk.
- SCHEEPERS, C./RAFFRAY, C. N./МЯЧУКОВ, А. (2017), The lexical boost effect is not diagnostic of lexically-specific syntactic representations. W: *Journal of Memory & Language*. 95, 102–115.
- WASILIEW, L. M. [= Васильев, Л. М.] (1981), *Семантика русского глагола*. Москва.
- ZASORINA, L. N. [= Засорина, Л. Н.] (red.) (1977), *Частотный словарь русского языка*. Москва.